

Katherine Verdery

„NEMZET” ÉS „NACIONALIZMUS”: MERRE TOVÁBB?

Mit értünk nemzet és nacionalizmus alatt?

Az 1980-as és 90-es évek során a nemzet és nacionalizmus fogalmai köré épülő tudományos ipar olyan hatalmassá és annyira interdiszciplinárisra vált, hogy a mai intellektuális termelés minden más témájával felveszi a versenyt. A „nemzetet” antropológiai értelemben, a társadalmi osztályozás kiterjedt rendszerében működő alapvető operátornak tekintem. A társadalmi osztályozás rendszerei nem csupán osztályoznak, hanem intézményesített formában, az általuk felállított kategóriák révén alapot teremtenek a hatalom és a legitimitás számára, s egyúttal kategóriáikat természetesnek és társadalmi értelemben valóságosnak tüntetik fel. A nemzet ebből következően a politikai és a szimbolikus-ideológiai rend egyik aspektusát alkotja, és ugyanilyen viszonyban áll a társadalmi interakció és érzelmek világával is. Századok óta fontos elemét képezi a társadalmi osztályozás rendszereinek. Ez nem is meglepő, figyelembe véve a szó eredeti jelentését („születni”); ez a jelentésmozzanat nélkülözhetetlen ahhoz, hogy bármifajta kategóriarendszer természetesnek tűnjön. Azonban, ahogyan erre többek között a történész Eric Hobsbawm is emlékeztet, a nemzet kifejezés történetileg számos különböző jelentéssel rendelkezett: alkalmazták céhekre, testületekre, a középkori egyetemek egységeire, a feudális társadalom rendjeire, polgárok csoportjaira és más, láthatóan a közös kultúra és történelem alapján szerveződő csoportokra is.¹ Minden esetben a csoportosítás eszközként szolgált, ami a megkülönböztetendőket elhatárolta más, velük együtt létezőktől;² azonban a csoportosítás során alkalmazott kritériumok, az, amibe vagy amiért való születés számít – mint például a szaktudás, az arisztokratikus privilégiumok, az állampolgári felelősség és a kulturális-történelmi közösség átadása – az idő és a kontextus függvényében változott.

A modern korban a nemzet erőteljes jelképpé vált, valamint a nemzetállamok nemzetközi rendszerében az osztályozás alapjává. A nemzet nevesíti az államok és állampolgárait, illetve a különböző államok közötti viszonyt; olyan ideológiai konstrukció, amely nélkülözhetetlen az állampolgárok helyének kijelöléséhez a modern államban és a nemzetközi szinten. A nemzet tehát kulcsfontosságú tényező abban a vonatkozásban, hogyan viszonyul az állam az állampolgáraihoz, megkülönböztetve őket más államok állampolgáraitól, illetve állam és tágabb környezetének viszonyát tekintve is. A nemzet mint szimbólum számos, gyakran rendkívül eltérő célú társadalmi tevékenységet és mozgalmat legitimál. Annak, hogy képes szimbólumként működni, két oka van. Először is, mint minden szimbólumnak, a jelentése nem egyértelmű. A szimbólum eltérő használatai különböző

1 Lásd Hobsbawm, Eric: *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press. 1990. 16–24.

2 Uo. 16.

csoportokat (mind a belső, mind a nemzetközi szintén) mozgósítanak, melyek azt gondolják, hogy ugyanazt értik alatta. Másodszer pedig, használata bizonyos érzelmeket és diszpozíciókat hív elő, amelyek vele kapcsolatban az úgynevezett nemzetépítés évtizedei során alakultak ki.

A nacionalizmus ebből a szempontból a szimbólum-nemzet politikai felhasználása a diskurzus és a politikai tevékenység révén, valamint az az érzelem, ami az embereket e szimbólum használatkor reagálásra készíti. A nacionalizmus lényegét tekintve homogenizáló, differenciáló és osztályozó diskurzus, amely azokra kíván hatást gyakorolni, akik feltételezetten bizonyos közös jellemzőkkel rendelkeznek, szemben azokkal, akikről ezt nem feltételezik. A modern nacionalizmusokban a legfontosabb közösen birtokolt dolgok a kultúra és a hagyomány bizonyos formái, valamint a történelem egy meghatározott változata.

Azonban a modern nacionalizmusok az állam és állampolgár viszonyaként felfogott nemzet legalább két, legfontosabb jelentése alapján fejtették ki hatásukat. Eric Hobsbawm a modern időkre vonatkozóan a nemzet két fő jelentését különbözteti meg: az állampolgári viszonyt, amelyben a nemzet a közös politikai részvételre alapuló kollektív szuverenitást jelenti, valamint az etnikai viszonyt, amelynek megfelelően a nemzet mindazokat magában foglalja, akik, a feltételezés szerint, közös nyelvvel, történelemmel, vagy tágabb értelemben vett kulturális identitással rendelkeznek.³ Ez utóbbi jelentést társítják leggyakrabban a nacionalizmus kifejezéssel, azonban nem ez az egyetlen jelentése. A politikában a fenti jelentések átfedik egymást, illetve összekeverednek, s ez a tudományt, ha a nemzetet és a nacionalizmust csak egyféleképpen értelmezi, mindannyiszor összezavarja. A nemzet további jelentéseit is azonosíthatjuk, melyek ugyancsak a politikai diskurzus részévé váltak, mint például az állam és állampolgár viszonyát az államszocializmusban, amelyben az általam szocialista paternalizmusnak nevezett, szinte családi természetű függőség dominált.⁴ E jelentések bármelyike (de akár mások is) vagy valamilyen kombinációjuk vonatkozatható a szimbólum-nemzet valamely adott használatára; a szimbólum-nemzet jelentését nem lehet csupán előzetes feltételezések alapján megadni.

A fenti észrevételek három buktatóra is felhívják a figyelmet, melyek elkerülésére a nemzettel foglalkozó tudománynak törekednie kell, ami nem mindig sikerül. Először is, azt kell megvizsgálnia, hogy az adott kontextusban melyik nemzetértelmezés a megfelelő, ahelyett, hogy egy modern értelmet erőltetné a középkori valóságra, a nemzet francia értelmezését a kenyai helyzetre, vagy a 19. századi ér-

3 Uo. 18–20.

4 Az állam és az állampolgár ilyen viszonyára Románia esetében a „szocialista nemzet” megnevezést alkalmazták. A szocialista paternalizmus a politikai jogok vagy az etnokulturális hasonlóságok hangsúlyozása helyett az állampolgárok állam iránti morális kötelezettségét helyezte előtérbe, amely az újraelosztott társadalmi termékre való jogosultságon nyugodott. Az állampolgároktól sem azt nem feltételezték, hogy politikailag aktívak, mint az állampolgári viszony esetén, sem azt, hogy etnikailag hasonlítanak egymásra, hanem csupán azt, hogy hálásan elfogadják a vezetőik által nekik juttatott javakat, éppen úgy, mint a gyermekek a családban. Ennek eredményeképpen az állampolgárokból a függőség diszpozíciója alakul ki, ellentétben az állampolgári esetben kialakuló aktivitással, vagy az etnonacionalizmus szolidaritásával.

telmezést napjaink változó valóságára. Másodsor, a nemzetet szimbólumként, egy meghatározott nacionalizmust pedig többféle jelentést hordozó jelenségként kell kezelnie; e jelentések egymás alternatíváit jelentik, és különböző, egymással versengő csoportok jelenítik meg őket, amelyek mind arra törekednek, hogy magukhoz ragadják a szimbólum meghatározását annak legitimáló következményeivel együtt. Ez azt jelenti, hogy magát a nacionalizmust nem szabad társadalmi aktorként kezelnünk, és azt firtatnunk, vajon jó-e vagy rossz-e, liberális-e vagy radikális-e, vagy éppen a demokratikus politika irányába mutató-e.

Sokkal inkább azt kellene kiderítenünk, hogy a különböző csoportok milyen globális, társadalmi és intézményes keretek között versengenek e szimbólum és jelentései feletti ellenőrzés megszerzéséért. Milyen programot hirdetnek a különböző csoportok? Radikálisat? Liberálisat? Reakciósat? Melyek azok a társadalmi feltételek, amelyek az egyik csoport vagy program sikerét valószínűsítik a másikkal szemben? Ez a megközelítés eltávolítja az „izmust” a nacionalizmusból, és a tevékenység forrását a társadalmi struktúrák által korlátok közé szorított emberi lényekbe helyezi vissza. Ezek után azon is elgondolkozhatunk, vajon a nacionalizmus kifejezés megfelelő-e még, tekintve jelentéseinek és használatának inflálódását. Harmadsor, miután tudjuk, hogy a nemzetnek milyen fontos ideológiai szerepe van az államok és az állampolgárok közötti viszonyban, a tudománynak közös erőfeszítéssel kell törekednie arra, hogy ne tévesszék meg a nemzeti ideológiák terminusai: ne kezelje úgy a nemzeteket, mintha azokat a kultúra, a leszármazás vagy a történelem ténylegesen meghatározná. E terminusokat inkább tanulmányozni kellene, és azt vizsgálni, hogy a nemzet egyik vagy másik meghatározása és szimbolizációja milyen kontextusban fejt ki hatását. Mi az, amit elér? Vajon az is előfordulhat, hogy olyan érvek támogatására szolgál, amelyek nem is kapcsolódnak a nemzettel összefüggő tulajdonképpeni kérdésekhez? Ezt a harmadik pontot a nemzetekre és a nacionalizmusra vonatkozó kutatások öt lehetséges területének felvázolásával szemléltethetjük.

Hogyan tanulmányozzuk a nemzeteket és a nacionalizmust?

Mi rejtőzik az identitás fogalmának hátterében?

Hajlamosak vagyunk úgy írni a nemzeti identitásról, mintha a kifejezés második tagja egyáltalán nem volna problematikus, mintha mindenkinek rendelkeznie kellene identitásokkal vagy ezek bizonyos fajtáival, s ráadásul nem is túl sok félével. Honnan ered az identitás fogalma, és miért lett fontos az emberek számára ennek birtoklása? A személyiség vagy az ember mely sajátos koncepcióját foglalja magában az identitás fogalma, és miben áll e fogalom történelmi sajátossága? Milyen politikai, gazdasági, társadalmi és szimbolikus kontextusból táplálkozik? Hogyan zajlik az identitások társadalmi konstrukciója, s hogyan alakulnak ki az identitásokkal rendelkező személyiségek?

Ez a vizsgálódás összefügg a „poszesszív individualizmussal,” az egyéneknek nevezett monások történeti kialakulásával, amelyeknél a birtoklás meghatározó vonásként jelent meg, s mindez azért kapcsolódik a nemzet témájához, mert a nem-

zeteket kollektív individuumoknak tekintik.⁵ A nemzeteket, legkésőbb a német filozófus és teológus, Johann Gottfried von Herder munkái óta, hasonlóan az egyénekhez, történelmi aktoroknak tartják, amelyek szellemmel vagy lélekkel, küldetéssel, akarattal, géniusszal rendelkeznek; van születési/származási helyük (a nemzeti mítoszban gyakran bölcsőként szerepel) és leszármazásuk (általában apai ágon), csakúgy mint életciklusuk, amely magában foglalja a születést, a virágzást és a hanyatlást, és jelen van az elmúlástól való félelem is. Ezen kívül van fizikai valójuk is, területük, amely határokkal rendelkezik, akárcsak az emberi test. A nemzetekről is úgy tartják, az egyénekhez hasonlóan, hogy van identitásuk, mely gyakran az úgynevezett nemzeti karakteren alapul. A nemzeti identitás tehát két szinten létezik: az egyén nemzetiként érzékelt éntudatán, valamint a kollektív egész identitásán más hasonló entitásokhoz való viszonyában. Miről tanúskodik az eszmék imént tárgyalt különös láncolata? Miben áll az identitás társadalomtörténeti hatékonysága, tekintve, hogy az alapjelentései, az azonos és az egyedi, látszólag ellentmondanak egymásnak, miközben ezek az alapjelentések, a nemzeti ideológiákhoz hasonlóan, egyszerre homogenizálnak és egyszerre különböztetnek meg?

Hogyan válnak az emberek nemzetivé?

Hogyan alakul ki a nemzetiként érzékelt én, a nemzeti éntudat? Ezt akár a nemzeti szubjektivitások problémájának is nevezhetnénk, így, többes számban, mivel nem feltételezhetjük, hogy a nemzeti én-tapasztalatnak csupán egyetlen formája létezik. Ez a kérdés közvetlenül kapcsolódik az előzőhöz: azt vizsgálja, hogyan internalizálódik, hogyan asszimilálódik a nemzet és az egyén közötti megfelelés, hogyan kerül be az egyén „belsőjébe.” Az általam használt fogalmazásmód természetesen előfeltételezi, hogy a „belső” fogalma szociokulturálisan adott. Nem minden társadalomban gondolkoztak úgy az emberről, hogy különálló belső világgal rendelkezik.⁶

Rendkívül nagy segítséget jelent itt számunkra az a megkülönböztetés, amelyet John Borneman antropológus tesz a nacionalizmus (nationalism) és a nemzeti lét (nationness) között. Az első azokra a tudatos érzésekre vonatkozik, melyek a nemzethez az aktív odaadás tárgyaként viszonyulnak, míg a második a hovatartozás és az otthonosság inherens, gyakran kevésbé tudatos érzéseit megteremtő mindennapi interakciókra és gyakorlatokra.⁷ E gyakorlatok és rutinok az udvarlási és a család-

5 Lásd Macpherson, C.B.: *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*. Oxford University Press, 1962; Dumont, Louis: Religion, Politics, and Society in the Individualistic Universe. In *Proceedings of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. London, 1970. 31–45; továbbá Handler, Richard: *Nationalism and the Politics of Culture in Quebec*. Madison: University of Wisconsin Press, 1988.

6 A „belső” fogalma többek között a személyiség fogalmának történeti kialakulásához kapcsolódik; ezt a kialakuló belsőt Freud és mások pszichológiai vizsgálódásai biztosították, akik bevezették a tudatalatti fogalmát. Lásd Arendt, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*. New York: Meridian, 1958.

7 Borneman, John: *Belonging in the Two Berlins: Kin, State, Nation*. Cambridge University Press, 1992. 339.

alapítási, az állami politikától befolyásolt többé-kevésbé hétköznapi rituáléktól egészen a viszonylag ritka és látványos tevékenységekig terjed,⁸ mint például a háborúban való részvétel, ami bizonyára rendkívüli jelentőséggel bírt a nemzet iránti odaadás kialakításában a koraujkorban, olyannyira, hogy a háborúzó felek a későbbiekben már eleve számítanak erre.⁹ E vizsgálódás alapját az a Foucault-i koncepció képezi, amely a modern szubjektumnak a hatalom gyakran láthatatlan eljárásai révén (amit Foucault a hatalom mikrofizikájának nevez) történő kialakulásáról szól. Ennek vizsgálata a nacionalisták zajos és látványos retorikái helyett azokra a technikákra irányítja a figyelmet, melyeken révén az e retorikák iránti fogékonyság szép csendben kialakult azokban, akikhez e retorikák szóltak.

Hányféleképpen szimbolizálható a nemzet?

Mit nyerünk azzal, ha a nemzetet jelképnek és nem dolognak tekintjük? Az újabb antropológiai munkákban a nacionalizmus-központúságot felváltotta a nemzeti retorikák plurális szemlélete, mely ezeket a nemzeti jelképek, valamint magának a szimbólum-nemzet jelentésének meghatározásáért folyó tágabb verseny elemeinek tekinti. Amennyiben ez a cél, akkor a nacionalizmus kifejezés használata okafogyottá válik, hiszen a hangsúly immár azon van, hogy egy szimbólum, a nemzet, hogyan tesz szert többféle jelentésre. A hozzá igazodó csoportok mindegyike a legfontosabb jelképnek tekinti ezt, azonban más és más okból. Konfliktusaikban különböző elemek, az autenticitásra, a nemzet igazi küldetésére, a kulturális örökségre, a nemzetkarakterre stb. vonatkozó ellentétes elképzelések bukkannak fel.¹⁰ Ez a kutatás azt vizsgálja, hogy a politikai küzdelem központi elemeiként miképp alakulnak ki, illetve termelődnek újra a nemzetre és az identitásra vonatkozó elképzelések. A nemzet ebben az értelemben konstrukció, melynek jelentése sohasem állandó, hanem a társadalmi erők egyensúlyával együtt változik. A kérdés az, hogy e konstrukció miféle hatalommal ruházott fel bizonyos csoportokat, és miért éppen ezeket.

A nemzet mint szimbólum komolyan vétele azt jelenti, hogy közelebről is megvizsgáljuk azokat a társadalmi feszültségeket és küzdelmeket, amelyek keretében fontos idiomává, egyfajta valutává válik, aminek a nemzetet esetleg nem érintő viszonylatokban is értéke van. A posztszocialista Kelet-Európában például az elterjedt sztereotipizálás és bűnbakkeresés eredményeként a cigányokról úgy tartják, hogy lusták és lopnak. Ha az etnográfia szempontjából tekintjük e sztereotípiákat, akkor nyilvánvaló, hogy a cigányokat az egykori szocialista blokk országaiban a piacok bevezetésével jelentkező zavar szimbolizációjára használják. Nem csak a

8 Erre összpontosít a fentebbi munka.

9 Többek között ez Charles Tilly következtetése. Lásd Tilly, Charles: *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton University Press, 1975.

10 Dominquez, Virginia: *People as Subject, People as Object*. Madison: University of Wisconsin Press, 1990; Handler, *Nationalism...*; Verdery, Katherine: *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley: University of California Press, 1991; Williams, Brackette F.: *Stains on My Name, War in My Veins: Guyana and the Politics of Cultural Struggle*. Durham: Duke University Press, 1991.

cigányok foglalkoznak kereskedelemmel, az emberek mégis nagyrészt őket teszik felelőssé mindazért, amit az új poszt-szocialista rendben zavarbaejtőnek és felháborítóknak találnak. Az efféle megközelítés segít megérteni, hogy miért maradnak fenn csoportthatárok vagy kategorizációk még akkor is, amikor a kérdéses csoporthoz már szinte senki sem tartozik, ahogy ezt az antiszemitizmus példája mutatja számos Kelet-európai országban, ahol jószerivel nem is élnek zsidók.¹¹

A nemzeti szimbolizáció azokat a folyamatokat is magában foglalja, melyek révén a társadalom csoportjai láthatóvá vagy láthatatlanná válnak. A nemzetépítés során a nem odaillő elemeket először láthatóvá kell tenni, majd asszimilálni kell vagy felszámolni. Ez akár fizikai értelemben is elképzelhető, erőszak alkalmazásával, amint azt újabban a bosznia-hercegovinai „etnikai tisztogatás” is bizonyította. Ám ha erre nem is kerül sor, akkor is vannak az erőszaknak más, szimbolikus formái, melyek segítségével először kiemelik, majd eltörlik a különbségeket. A tisztaság és a tisztátalanság, a kultúrát hordozó vér vagy a szennyezés fogalmai alapvető fontosságúak a nemzetépítési projektek szempontjából. Ez idáig ezek a megérdemelnél sokkal csekélyebb figyelemben részesültek a tudomány részéről.

Hogyan érthetjük meg a nemzet és más társadalmi operátorok összekapcsolódását?

Az etnicitás, a faj, a nem és az osztály a nemzethez hasonlóan az identitásformálás aspektusai, ám ugyanakkor a társadalmi klasszifikáció tengelyei is, amelyek gyakran egymás mellett tűnnek fel, komplex módon lépve kölcsönhatásba egymással. Egy briliáns recenzióban Brackette Williams antropológus arról ír, hogy az államépítés projektjei és politikái milyen módon használnak fel számosat e különböző tengelyek közül a modern nemzetállam hatalmi formája szempontjából alapvető egységesítő folyamat során.¹² Williams szerint az állam egy általános keretként szolgál, amelyen belül szimbolikus szokásokat alakítanak ki, illetve küzdelmeket folytatnak ezek kapcsán, legitimációra törekednek, csoportviszonyok és a velük társított felosztások rögzülnek. Az állam a láthatóvá válás kerete, az olyan, politikailag hatékonyan bizonyuló fogalmak rögzítésének alapja, mint a kultúra, az autentikus, a hagyomány, a közös vagy a barbár. Ahogy Williams írja, „a faj, az etnicitás, a lokalitás és a nemzetiség fogalmai egymással versengve jelölik meg a(z) (identitásformáló) folyamat különböző vonatkozásait”; ezek kontextusa a különbségek artikulálódását elősegítő állam, azzal, hogy határokat állapít meg, elkülöníti a külsőt a belsőtől, az ént a másiktól.¹³

Williams gondolatmenetét követve, a modern államot egy totalizáló folyamat eredményeként kell tekintenünk, amely a homogenitás irányába ható szakadatlan

11 Verdery, Katherine: Nationalism and National Sentiment in Post-Socialist Romania. *Slavic Review*, Nr. 52, 1993.

12 Williams, Brackette F.: A Class Act: Anthropology and the Race to Nation Across Ethnic Terrain. *Annual Review of Anthropology*, Nr. 18, 1989. 401–44.

13 Williams, uo. 426. Lásd még Campbell, David: *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992. 8.

nyomással jár együtt, s ami egyben a kizárás folyamata is. Ezt a homogenitást nem feltétlenül csak önmagáért szorgalmazzák; különféle célokat szolgálhat, mint például a szaktudás közös alapjainak megteremtését a munkaerő számára vagy az állam irányítása alatt álló területi egység létrehozását.¹⁴ Ez utóbbinál az egységesítés irányában ható erő az államigazgatás alá tartozók összességéként hozza létre a nemzetet, mivel azt feltételezik róluk, hogy van bennük valami közös. Az államok az egységesítés érdekében tett erőfeszítések mértéke szerint is különböznek, részben a politikai elit kezében lévő hatalom és a velük szemben kifejtett ellenállás erőssége alapján. E kettő viszonya arra is magyarázatot adhat, hogy bizonyos – különösen harmadik világbeli – államokban miért folyik ez az egységesítés kevésbé radikális módon, mint másutt.¹⁵ Mindamelllett a közösen birtokolt tulajdonság intézményesítése láthatóvá teszi mindazokat, akikből ez a vonás hiányzik. A homogenitás vagy közösen birtokolt tulajdonság normatív célzatú intézményesítésével tehát az államépítés folyamata társadalmi és politikai értelemben jelentős tényezővé teszi a különbséget – azaz jelentőséggel ruházza fel az olyan különbségeket, mint az etnicitás, a nem, a lokalitás és a rassz, melyek az állami egységesítő program szempontjából a különbözőség egyedi formáiként jelennek meg. A nacionalizmus kutatásának legátfogóbb programja éppen ezért azon történelmi folyamatok tanulmányozását jelenti, amelyek ezt a sajátos politikai formát, a nemzetállamot létrehozták, még hozzá az eltérő kontextusokban más és más módon, valamint a nemzetállamok által a különböző kontextusokban megvalósítani szándékozott belső homogenizációs folyamatok tanulmányozását. A homogenizációs folyamat minden egyes esetben az „ugyanaz” és a „különböző” helyileg változó felfogása alapján ment végbe; ez magában foglalta az osztályt, a nemzet, az etnicitást és a rasszot, ám ez a különböző helyeken mást és mást jelentett.

Hogyan befolyásolja a nemzetállam felbomlása a nemzet mint legitimáló politikai jelkép további használatát, fenntarthatóságát?

Ma a participációt a nemzet, a nemzetállam eszméje legitimálja, még akkor is, ha egy adott konkrét esetben csak a klasszikus nemzetállami forma nem éppen tökéletes megvalósulását nyugtázhathatjuk. A kutatók és mások sejteni kezdték azonban, hogy a modern államforma, ha nem is tűnik el, de jelentős változásokon megy keresztül.¹⁶ A nemzetközi fegyverkereskedelem gúnyt űz az erőszak eszközeinek állítólagos állami monopóliumából. A tőke rendkívüli mozgékonyága azt jelenti, hogy a magasabb adók elől az alacsonyabb adóterhet biztosító területekre áramlik, s ezzel számos ország veszíti el jövedelmének és ipari bázisának egy részét, ami korlátozza ezen országok tőkevonzó vagy a tőke áramlását befolyásoló képességét.

14 Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell, 1983.

15 Michael-Rolph Trouillot-al való beszélgetésben körvonalazódott ez a gondolat.

16 Lásd Hobsbawm jósolatát a Hobsbawm, *Nations...* könyvének zárófejezetében. Valamint Charles Tilly írásait, pl. Tilly, Charles: *Prisoners of the State*. *International Social Science Journal*, Nr. 44, 1992. 329–42. és Tilly, Charles: *Corecion, Capital, and European States, A. D. 990–1990*. Oxford: Blackwell, 1990.

A tőke menekülése ma már minden nemzetállam kormánya számára fegyelmező erőt jelent.¹⁷ A tőke, majd nyomában a népesség fokozottabb áramlása – a transznacionalizmus sokat tárgyalt jelensége – korábban ismeretlen módon kérdőjelezi meg az önkényesen meghúzott és magától értetődőnek tekintett nemzetállami határokat.¹⁸ Az eredmény a határok tényleges megváltozása, mint azt a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia esetén tapasztalhattuk, nem is szólva Québec vagy a kelta peremterület elszakadási törekvéseiről Kanadától, illetve Nagy-Britanniától; ide tartoznak a nemzeti újralegitimációt kísérő heves megnyilvánulások is a vitatott határokkal rendelkező országokban és máshol.¹⁹ Ebben az értelemben az egykori Jugoszlávia területén tapasztalható felfordulás csupán arra világít rá a szokásosnál is nagyobb erővel, mit is jelent egy nemzetállam létrehozása, amelyet a homogenizálás és a tisztogatás legerőszakosabb formái, valamint a határok kényszer útján történő elfogadtatása és legitimációja kísér.

Azonban paradox módon mindez akkor történik, amikor maga a nemzetállami forma is meghaladottá válik. Ha az új világrendben valóban a fináncsőke és nem a behatárolt nemzetállam játssza majd a legfontosabb koordináló szerepet, ahogyan ezt a geográfus és társadalomtudós David Harvey állítja,²⁰ akkor vajon milyen következményekkel jár ez a nemzetközi politikában a nemzet mint jelkép legitimációs jelentőségére nézve? Igaza van-e Eric Hobsbawm-nak, és a nemzet valóban a megszűnés küszöbén áll?²¹

Kétlem. Valószínűbbnek tűnik, hogy a nemzet ismét megváltoztatja a jelölését (csakúgy, mint ahogy a tőkével való kapcsolatát), amit az is mutat, hogy olyan új dolgok esetében alkalmazzák mint például az arab nemzet vagy a homoszexuálisok nemzete (Queer Nation). Az életképes nemzet méretére vonatkozó követelmények is tovább enyhülnek. Ehhez járul még, hogy az emberekre továbbra is egyetlen identitást kényszerítenek, megfosztva őket az többféle kötődés kínálta alternatíváktól (gondoljunk csak a vegyes házasságokból származókra az egykori Jugoszláviában), mindeközben az idegengyűlölet és a multikulturalizmus normalizálja ezeket az identitásokat mint a társadalmi-gazdasági versengés és konfliktus alapvető elemeit. Ez arra utal, hogy bár a számunkra ismerős nemzeteszme minden bizonynyal már valóban túljutott a virágkorán, a valamibe való beleszületés mint természetes adottság, talán a korábbiaktól eltérő módon, de alapvető fontosságú tényező marad az emberi tapasztalat és a tudomány számára.

17 Harvey, David: *The Condition of Postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change*. Oxford: Basil Blackwell, 1989. 164.

18 A terminológiai konzisztencia követelményeként a transznacionalizmus helyett talán a „transzállami” (trans-statism) lenne a pontosabb fogalom.

19 Kosnick, Kira: *Boundaries and the Production of National Identity* (kézirat)

20 Harvey, 164–5.

21 Hobsbawm, 181–3.